DCAF Geneva Centre for Security Sector Governance

РОЛЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ У РЕАГУВАННІ НА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

Гражвідас Ясутіс (Grazvydas Jasutis), Ребекка Мікова (Rebecca Mikova),
Джоді Прескотт (Jody Prescott) та Вільям Шабас (William Schabas)

Про DCAF

Женевський центр з управління сектором безпеки (DCAF) спеціалізується на заходах з підвищення безпеки держав та їх народів у контексті демократичного врядування, верховенства права, поваги до прав людини та гендерної рівності. З моменту свого заснування в 2000 році DCAF сприяє зміцненню миру та розвитку шляхом надання допомоги державам-партнерам та міжнародним суб'єктам, які підтримують ці держави, у вдосконаленні управління сектором безпеки шляхом проведення інклюзивних реформ за широкої участі громадськості. Центр створює інноваційні інформаційні продукти, просуває норми та передовий досвід, надає юридичні та політичні консультації і підтримує розбудову потенціалу як державних, так і недержавних суб'єктів сектору безпеки.

Видавець

DCAF - Женевський центр з управління сектором безпеки

Maison de la Paix

Chemin Eugène-Rigot 2E

CH-1202 Geneva, Switzerland

+41 22 730 94 00

info@dcaf.ch

www.dcaf.ch

@DCAF_Geneva

Автори

Гражвідас Ясутіс (Grazvydas Jasutis), Ребекка Мікова (Rebecca Mikova), Джоді Прескотт (Jody Prescott) та Вільям Шабас (William Schabas)

Редактор тексту

Aravis Global Advisors

Дизайн і верстка

Ziad Rizkallah

ISBN

978-92-9222-715-9

Подяки

DCAF висловлює подяку Міністерству закордонних справ, у справах співдружності та розвитку Сполученого Королівства за щедру підтримку в підготовці та виданні цієї роботи.

Примітки

Думки, висловлені в цій роботі, належать авторам і не відображають думок або поглядів Міністерства закордонних справ, у справах співдружності та розвитку Сполученого Королівства.

URL-адреси, наведені в цьому документі, були дійсними на момент публікації. Ані DCAF, ані автори не несуть відповідальності за подальші зміни будь-яких URL-адрес, наведених у цій роботі.Фото:

DCAF 2023 рік.

ЗМІСТ

Фото: Збройні сили України

Вступ 5

1. Алгоритм дій військовослужбовців, які стають свідками воєнних злочинів та стикаються з місцями скоєння воєнних злочинів 9

1.1 Визначення або розпізнавання місць скоєння воєнних злочинів 11
1.2 Збереження цілісності місць скоєння воєнних злочинів 12
1.3 Фіксація та збір речових доказів 13
1.4 При зустрічі з потенційними свідками, жертвами та злочинцями.....15
1.5 Повідомлення про воєнні злочини 20

2. Структура навчання 22

Рекомендації..... 27

Додаток 30

Вступ

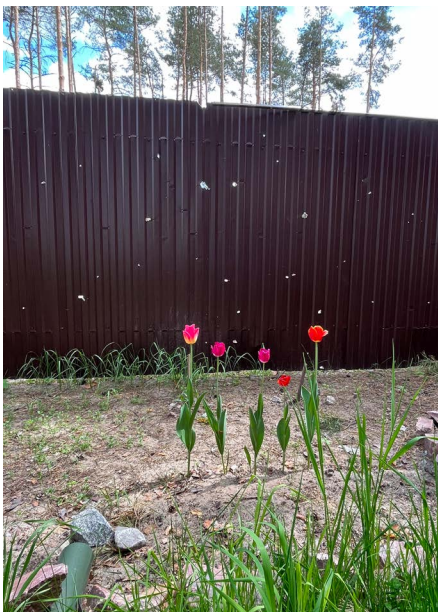

Фото: Ліга Офіцерів

Виявлення та збір доказів і повідомлення про воєнні злочини є критично важливою складовою міжнародних зусиль, спрямованих на запобігання та покарання за звірства, скоєні у збройних конфліктах. Незважаючи на те, що Женевські конвенції 1949 року було ратифіковано повсюдно, а також визнано авторитетною кодифікацією міжнародного звичаєвого права, воєнні злочини продовжують вчинятися в широких масштабах. У контексті агресії Росії проти України станом на 4 червня 2023 року українська влада зафіксувала 91 230 повідомлень про воєнні злочини.[1] Серед них, за словами Генерального прокурора України, «невибіркові обстріли цивільного населення, умисні вбивства, катування, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, мародерство та масове примусове переміщення у великих масштабах».[2]

1 Генеральна прокурора України, доступно за посиланням: https://www.gp.gov.ua/

2 Amanda Macias, "Russia has committed more than 65,000 war crimes in Ukraine, prosecutor general says," *CNBC.com* (1 February 2023), Доступно за посиланням: https://www.cnbc.com/2023/02/01/ukraine-russia-war-65000-war-crimes-committed-prosecutor-general-says.html.

Величезні масштаби зареєстрованих порушень міжнародного гуманітарного права, скоєних силами Російської Федерації, спонукали ООН, ЄС і Міжнародний кримінальний суд розглянути можливість збору доказів для забезпечення судових переслідувань.[3] Крім того, низка неурядових організацій також допомагають українській владі у зборі та упорядкуванні доказів.[4] Однак основна частина слідчої роботи виконується Генеральною прокуратурою, яка має відділ з розслідування воєнних злочинів і розгортає мобільні групи з розслідування воєнних злочинів по всій країні.[5] Ці групи розосереджені та дуже завантажені.[6]

Звичайні військовослужбовці, як безпосередні свідки насильства та звірств, що відбуваються, можуть відігравати вирішальну роль у виявленні та документуванні можливих воєнних злочинів.[7] Хоча розслідування та судове переслідування є обов'язком у першу чергу спеціалізованих установ та органів, таких як Генеральна прокуратура України, військовослужбовці можуть бути залучені до надання критично важливої підтримки. Оскільки солдати проводять наступальні операції на окупованих територіях і першими прибувають у нещодавно звільнені райони, вони можуть бути в унікальному становищі для захисту, збереження або збору доказів воєнних злочинів. Це є особливо актуальним у ситуаціях, коли спеціалізовані правоохоронні або слідчі органи не можуть негайно прибути, або коли вони не мають доступу до зони конфлікту.

Наприклад, солдати можуть натрапити на масові поховання, стати свідками вбивств або катувань цивільних осіб чи військовополонених, або вони можуть виявити докази сексуального насильства або примусового переміщення. У таких ситуаціях солдати зобов'язані повідомляти про підозри у скоєнні воєнних злочинів і вживати заходів для захисту будь-яких осіб, яким загрожує небезпека. Крім того, солдати можуть зберігати докази, які інакше було б втрачено або знищено. Вони можуть фотографувати або знімати відео з місць злочинів, збирати речові докази, такі як зброя або гільзи, або опитувати свідків, перш ніж вони покинуть це місце. Такі докази можуть мати вирішальне значення для встановлення відповідальності за воєнні злочини та можуть допомогти у притягненні винних до відповідальності.

---

3 Anthony Deutsch, "Ukraine prepares war crimes charges against Russian military personnel, including pilots," *Reuters* (26 April 2023), Доступно за посиланням: https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-prepares-war-crimes-charges-against-russian-military-personnel-including-2022-04-26/#:~:text=The%20prosecutor%20general%E2%80%99s%20office%20had%20in%20recent%20years,had%20been%20a%20relatively%20small%20team%20of%20prosecutors.

4 «Збір та збереження доказів», Український правозахисний альянс, доступно за посиланням: https://ukrainejusticealliance.com/articles/evidence-collection-and-preservation (дата перегляду: 10 березня 2023 р.).

5 Deutsch, "Ukraine prepares war crimes charges;" Yaroslava Tymoshchuk, "Ukraine: Searching for the Dead," *Institute for War & Peace Reporting* (29 November 2022), Доступно за посиланням: https://iwpr.net/global-voices/ukraine-searching-dead.

6 Там же.

7 Kenneth Watkin, "The Search for Justice: Military Collection of Evidence on the Battlefield," *Global Justice Journal,* 22 July 2020, Доступно за посиланням: https://globaljustice.queenslaw.ca/news/the-search-for-justice-military-collection-of-evidence-on-the-battlefield.

Фото: Збройні сили України

Однак важливо визнати, що військовослужбовці не є підготовленими слідчими чи правоохоронцями, і що їхня участь у виконанні цих завдань є часто обмеженою. У них може не бути навичок або знань, необхідних для належного виявлення, обробки та збереження доказів у спосіб, який відповідає юридичним та процесуальним нормам. Їхня участь у зборі доказів може створити проблеми, що пов'язані з порядком зберігання та переміщення доказів, допустимістю та потенційною упередженістю. Тому військовослужбовці мають бути обережними, щоб уникнути перевищення своїх повноважень і переконатися, що їхні дії не ставлять під загрозу цілісність розслідування або права залучених осіб.[8]

Для того, щоб забезпечити належне реагування солдатів, коли вони стикаються з імовірними місцями скоєння воєнних злочинів, важливо, щоб національні органи влади розробили правові та технічні рекомендації з цього питання, а також навчали та готували солдатів для цього.[9] Водночас, збір доказів воєнних злочинів під час конфлікту, що триває, є відносно новим явищем, і не існує міжнародних стандартів або визнаного на міжнародному рівні передового досвіду щодо того, яку роль повинні відігравати солдати. Тому цей аналітичний документ слугуватиме в якості первинних рекомендацій для національних директивних органів, які прагнуть розробити регламентовані підходи або навчальну програму для військовослужбовців як «першого ешелону реагування» на потенційних місцях воєнних злочинів.

У цьому документі розглядатимуться різні аспекти, які національні учасники повинні взяти

8 "Guidelines to facilitate the use and admissibility as evidence in national criminal courts of information collected, handled, preserved and shared by the military to prosecute terrorist offenses "Military Evidence Guidelines", *UN Counter-Terrorism Committee Executive Directorate (UN CTED)* (2019), 24, 27 and 29. Доступно за посиланням: https://www.un.org/securitycouncil/ctc/sites/www.un.org.securitycouncil.ctc/files/battlefield_evidence_final.pdf

9 Там же., 13-14.

до уваги. Одним з головних чинників є питання ефективності. Першочерговим обов'язком військовослужбовців є, звичайно, виконання військових завдань, покладених на них їхніми командирами. Як правило, це наступальні або оборонні операції проти сил противника. До таких завдань належать: охорона території; проведення дозорів; ведення бойових дій; надання допомоги цивільному населенню, яке постраждало внаслідок конфлікту. Завдання, що пов'язані зі збереженням і збиранням доказів та повідомленням про них , є другорядними.

Для того, щоб солдати могли виконувати завдання, що пов'язані з доказами ймовірних воєнних злочинів, їх потрібно належним чином навчити правильним процесуальним діям. Вони також повинні мати можливість приділяти достатньо часу цим завданням, а не іншим поточним військовим операціям. Під час збройного конфлікту ресурсів завжди вкрай мало, а відповідного рівня підготовка щодо належного збору доказів займає дуже багато часу. Тому важливо ретельно продумати, виконання яких завдань можна очікувати від солдатів у зв'язку з цим, і наскільки їх залучення є необхідним, корисним та ефективним. Таким чином, у більшості випадків слід очікувати, що військовослужбовці виконуватимуть лише мінімальний обсяг завдань щодо виявлення потенційних воєнних злочинів. Прикладами можуть бути оповіщення відповідних органів; збереження місць та доказів воєнних злочинів; збір інформації про потенційних свідків або злочинців, яка може бути передана відповідним працівникам правоохоронних органів.

Залучення військовослужбовців до цих процесів і забезпечення їх відповідною підготовкою в ідеалі мало б низку позитивних наслідків. По-перше, підготовка солдатів до виконання завдань, пов'язаних із виявленням потенційних воєнних злочинів та адекватним реагуванням на них, прищеплює їм розуміння цінності принципів міжнародного гуманітарного права (МГП). Це збільшує ймовірність того, що вони самі будуть поважати МГП під час виконання своїх операцій. По-друге, військовослужбовці, які в цілому дотримуються норм МГП під час збройного конфлікту, можуть розчаруватися й зневіритися, якщо їхній противник продовжуватиме систематично порушувати норми МГП, в той час як вони продовжують ризикувати через дотримання МГП і добре поводитися зі своїми противниками. Залучення солдатів до процесів, що ведуть до притягнення до відповідальності за воєнні злочини, відповідає їхньому почуттю справедливості та дозволяє їм сприяти встановленню відповідальності для винних та справедливості для жертв. Це може позитивно вплинути на моральний дух і мотивацію у військових частинах. По-третє, раннє виявлення воєнних злочинів і повідомлення про них, а також оперативне збереження ключових доказів, які в іншому випадку можуть бути втрачені або знищені, можуть мати вирішальне значення для запобігання подальшої шкоди або загибелі людей, а також забезпечити важливі докази для притягнення винних до відповідальності.

У решті частини цієї аналітичної довідки буде розглянуто роль та обов'язки, а також виклики та обмеження, що пов'язані з роллю військовослужбовців у виявленні та зборі доказів воєнних злочинів та повідомленні про них. У ній також буде надано рекомендації щодо того, як директивні органи та військові начальники можуть підтримувати військовослужбовців у виконанні цих завдань у відповідальний та ефективний спосіб.

Строго кажучи, збір доказів воєнних злочинів не є обов'язком звичайних

1. Алгоритм дій військовослужбовців, які стають свідками воєнних злочинів та стикаються з місцями скоєння воєнних злочинів

Фото: Ліга Офіцерів

військовослужбовців. Розслідуванням воєнних злочинів займаються професійні слідчі - цивільні або військові. Проте, солдати можуть відігравати важливу роль у виявленні можливих воєнних злочинів і повідомленні про них, у тому числі у збереженні доказів. При цьому вони повинні завжди зважати на пов'язані з цим ризики та вплив, який це може мати на їхню безпеку, безпеку їхніх товаришів чи будь-кого, з ким вони спілкуються. Алгоритм роботи з доказами воєнних злочинів можна з практичних міркувань розбити на чотири етапи: **ВИЯВЛЕННЯ-ФІКСАЦІЯ-ЗАХИСТ-ПОВІДОМЛЕННЯ.**

- **Виявлення:** На цьому першому етапі важливо мати належні ресурси для цілеспрямованого виявлення місць скоєння воєнних злочинів та пов'язаних з ними дій. Це може статися випадково при проведенні оборонних і наступальних операцій, або ж це можна зробити цілеспрямовано з використанням супутникових знімків та інших технологічних інструментів.

- **Фіксація:** На цьому етапі важливо зафіксувати будь-які можливі порушення. Це може бути фотографування або відеозйомка місць скоєння воєнних злочинів, або опис інформації та предметів, знайдених на цих місцях. Це може навіть бути схематичне зображення цих місць на папері.

- **Захист:** На третьому етапі важливо зберегти цілісність місця воєнного злочину. Також необхідно забезпечити безпеку будь-яких свідків, які надають інформацію, щоб вони могли робити це, не побоюючись наслідків. Це може означати забезпечення їхньої належної безпеки та захисту.

- **Повідомлення:** На останньому етапі важливо повідомити про докази воєнних злочинів відповідним органам влади або командуванню, щоб можна було вжити необхідних заходів.

Поле бою - це хаотичне та мінливе середовище. Рішення повинні прийматися швидко, щоб захистити життя, виконуючи при цьому військові завдання. Отже, солдати можуть мати лише обмежений час для роботи з місцями воєнних злочинів або для збереження доказів. Командири повинні надати чіткі та практичні вказівки своїм підлеглим щодо того, коли їм дозволено збирати докази та зупинятися посеред бою для документування

Фото: Збройні сили України

воєнних злочинів, а також щодо типу інформації або доказів, які вони мають збирати. Як згадувалося вище, хоча розслідування та збір доказів воєнних злочинів, скоєних противником у воєнний час, не є основним обов'язком військовослужбовців, вони можуть відігравати важливу роль у притягненні винних у цих злочинах до відповідальності та у документуванні контексту, в якому, можливо, сталися конкретні злочини.

1.1 Визначення або розпізнавання місць скоєння воєнних злочинів

Належне визначення або розпізнавання потенційних місць скоєння воєнних злочинів є непростим завданням. Воєнні злочини визначаються звичаєвим МГП[10] та Римським статутом Міжнародного кримінального суду як порушення законів та звичаїв війни. До них належать: напади на цивільне населення, зґвалтування, катування, грабування, вбивство та інше (див. перелік воєнних злочинів згідно з Римським статутом у нашому Додатку). Докази цих злочинів може бути важко розпізнати в хаосі війни. Однак існують ознаки того, що потенційний воєнний злочин стався або триває.

Наприклад, руйнівні моделі ведення бойових дій, які перевищують ті, що є необхідними для перемоги над бойовими одиницями противника, такі як надмірні бомбардування цивільних кварталів або цілеспрямоване ураження цивільного населення під час бою, є показниками потенційних воєнних злочинів. Так, вранці 16 березня 2022 року російський авіаудар знищив Донецький обласний академічний драматичний театр у Маріуполі, Україна. Під час атаки в театрі та навколо нього перебували сотні мирних жителів, багато з них загинули. Театр був чітко впізнаваний як цивільний об'єкт, можливо, більше, ніж будь-яке інше місце в місті.[11] Крім того, на воєнні злочини може вказувати практика утисків певних груп, таких як меншини або політичні опоненти. У Руанді в 1994 році урядові війська, ополченці та звичайні громадяни, які підтримували хуту, здійснили геноцид проти соціальної та етнічної меншини тутсі. За оцінками, було вбито від 800 000 до одного мільйона тутсі, а також було скоєно масове сексуальне насильство проти дівчат і жінок тутсі.[12]

До інших ознак потенційних воєнних злочинів належать навмисні напади на медичні установи, такі як лікарні або клініки, та застосування смертоносної сили проти протестувальників та інших беззбройних цивільних осіб. Повідомлення про масові страти або застосування хімічної чи біологічної зброї також вказують на потенційні воєнні злочини. Для того, щоб розпізнати потенційні місця воєнних злочинів, важливо знати поведінку та тактику всіх сторін конфлікту. Для виявлення порушень права війни необхідно проводити ретельний моніторинг ситуації. Зокрема, повідомлення ЗМІ та соціальні мережі можуть

10 МКЧХ, «Правило 156, Визначення воєнних злочинів», Бази даних МГП, Доступно за посиланням: https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule156.

11 «Україна: «Діти»: Удар по Донецькому обласному академічному драматичному театрі у Маріуполі, Україна», *Amnesty*, (30 червня 2022 року), Доступно за посиланням: https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/5713/2022/en/

12 Jeremy Maron, "What led to the genocide against the Tutsi in Rwanda? First-hand accounts from survivors" (26 Jun 2019), Доступно за посиланням: https://humanrights.ca/story/what-led-genocide-against-tutsi-rwanda

бути надзвичайно корисними для попередження не лише влади, а й окремих солдатів про факти воєнних злочинів. В результаті розслідування, проведеного BBC в Лівії, експерт виявив докази наруги над тілами полонених бійців і мирних жителів членами бригади спецназу Лівійської національної армії. Це було зроблено через публічні Facebook-сторінки злочинців. У Twitter також публікувалися відеозаписи позасудових страт. Солдати, про яких йде мова, завантажували докази як пропаганду та використовували їх для підбурювання до подальшого насильства серед своїх прихильників.[13]

Важливо підкреслити різницю між військовослужбовцями на передовій і тими, хто працює в тилу. Особовий склад в тилу стикається з іншими проблемами та завданнями, використовуючи спеціалізовані інструменти та технології для відстеження всіх комунікацій. Вони також аналізують супутникові знімки, щоб виявити незвичайну поведінку, перехоплюють зв'язок противника та керують безпілотними літальними апаратами (БПЛА), щоб отримати краще уявлення про ситуацію на полі бою. Вкрай важливо, щоб діяльність на етапі ФІКСАЦІЯ було розпочато якомога швидше, а зібрані матеріали надійно зберігалися. Хоча їхні ролі відрізняються, обидві категорії військовослужбовців можуть відігравати надзвичайно важливу роль у виявленні воєнних злочинів.

Раннє розпізнавання воєнних злочинів допомагає забезпечити притягнення до відповідальності осіб, винних у таких звірствах.

1.2 Збереження цілісності місць скоєння воєнних злочинів

Збереження цілісності місць скоєння воєнних злочинів є критично важливим фактором у забезпеченні правосуддя. Без належного захисту цих місць докази, що є необхідними для притягнення винних до відповідальності, можуть бути знищені або сфальсифіковані, тим самим позбавляючи жертви та їхні сім'ї правосуддя, на яке вони заслуговують. Особливо в умовах безладу війни люди порушують цілісність місць злочинів і ненавмисно знищують докази, розбираючи завали з міркувань здоров'я чи безпеки - або просто ховаючи тіла своїх близьких. Жертви та свідки можуть втекти в безпечне місце, що ускладнить їх пошук під час розслідування.[14] Ось чому потрібен мінімальний рівень втручання на таких місцях. Щонайменше, потрібно ретельно відокремити місце злочину та забезпечити його охорону для запобігання порушенню його цілісності. Будь-яке подальше втручання на місце злочину є неприпустимим за винятком випадків, коли це прямо дозволено органом виконавчої влади. Навіть у цьому випадку втручання має бути зведено до мінімуму та здійснюватися впорядковано та організовано. Навіть ці мінімальні завдання можуть під час бою створювати проблеми для солдатів на місцях.

13 Manisha Ganguly, "15 Tips for Investigating War Crimes" (2 Mar 2022), *Global Investigative Journalism Network*, Доступно за посиланням: https://gijn.org/2022/03/02/15-tips-for-investigating-war-crimes/

14 Lauren Baillie, "Ukraine: Justice for War Crimes Must Begin with Evidence" (7 Apr 2022) Доступно за посиланням: https://www.usip.org/publications/2022/04/ukraine-justice-war-crimes-must-begin-evidence

Наприклад, на відео, знятих на місці ймовірного масового поховання в Мотижині, Україна, видно десятки представників преси, а також місцевих чиновників та інших людей, які скупчилися прямо на краю місця. На деяких навіть видно, як вони наступають на краї могили.[15] Нефахівці, у тому числі журналісти, повинні знати про серйозну та незворотну шкоду, яка може бути завдана розслідуванню місць масових поховань через втручання чи несанкціонований доступ до місця. Солдати повинні розуміти важливість ставлення до таких місць як до місць злочинів. Вони повинні вживати необхідних заходів для охорони та захисту таких місць, щоб не допустити пошкодження або знищення важливих доказів. Зрозуміло, що нефахівці можуть не вміти розпізнавати, де фактично починається та закінчується могила. На бічному краї місця можуть бути докази, які можуть допомогти зрозуміти, чи був скоєний злочин і як саме. Наприклад, сліди шин можуть дати підказки про місцеперебування жертв перед смертю або про те, як перевозили тіла. Через це вкрай важливо не порушувати місце злочину або прилеглу до нього територію, оскільки це може призвести до псування важливих доказів.[16]

На місцях воєнних злочинів солдати повинні проявляти стриманість і дотримуватися свого обов'язку щодо мінімального втручання. Вони повинні насамперед відігравати роль спостерігача. Оскільки обставини на полі бою швидко змінюються, їхні обов'язки щодо захисту або збереження місць воєнних злочинів зазвичай будуть мінімальними.

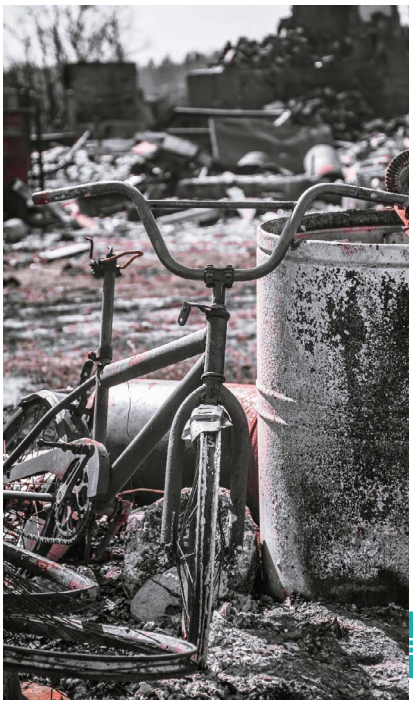

Фото: Збройні сили України

15 Sarah Knuckey and Anjli Parrin, "Mass Graves in Ukraine Should Be Treated as Crime Scenes – and Urgently Secured" (6 Apr 2022), Доступно за посиланням: https://www.justsecurity.org/80986/mass-graves-in-ukraine-should-be-treated-as-crime-scenes-and-urgently-secured/

16 Там же.

Важливо, щоб солдати намагалися зібрати докази не тільки про саму подію, а й про можливих виконавців. Зокрема, вони повинні фіксувати таку інформацію, як: військова частина, що брала участь у нападі; інформація, що стосується командування та управління, наприклад, зв'язок; присутність командирів на полі бою; тип зброї, що використовувалася; тип військової техніки, що використовувалася у злочині. Будь-яка зібрана інформація має бути негайно передана вищому командуванню для того, щоб були попереджені професійні слідчі.

Солдати повинні фотографувати будь-які докази, що стосуються справи. По кожному об'єкту в ідеалі слід зробити три фотографії: одну з більшої відстані, де буде охоплено загальний контекст; одну з середньої відстані з фокусом на об'єкті; і фотографію великим планом будь-якої деталі, яка може становити інтерес. Оперативна необхідність може ускладнити виконання цього завдання в кожному випадку. Солдати повинні подбати про те, щоб фотографії були належним чином ідентифіковані, включаючи інформацію про дату та місце зйомки. Слід звертати увагу на маркування та інші форми ідентифікації, які можуть бути виявлені на боєприпасах, уламках, транспортних засобах тощо. З метою оптимізації фіксації об'єктів для можливих розслідувань воєнних злочинів, для всіх військовослужбовців, які пройшли підготовку з фіксації об'єктів, слід запровадити маркер стандартизованої довжини. Крім того, під час навчання слід наголошувати на важливості нотування погодних умов та інших важливих польових спостережень. За допомогою цих стратегій солдати повинні бути здатні точно й ретельно задокументовувати якомога більше об'єктів.

Солдати повинні намагатися збирати речові докази лише у виняткових випадках. Вони, як правило, не мають підготовки щодо дотримання порядку зберігання та переміщення доказів або утримання приміщень для їх зберігання. Збір речових доказів вимагає значного досвіду, яким звичайні солдати як правило не володіють. Однак залежно від ситуації, солдати можуть зіткнутися з речовими доказами, які з великою ймовірністю можуть бути назавжди втрачені, якщо не вжити заходів щодо їх збору для зберігання.

Існують певні відмінності в тому, що військовослужбовці можуть у межах своїх можливостей робити під час наступальних та оборонних операцій. Під час оборонних операцій солдати можуть бути залучені до таких дій:

- фіксація часу, дати та місця вчинення воєнного злочину за допомогою фото- та відеозаписів, отриманих, наприклад, на телефонах або БПЛА з обов'язковим зазначенням координат. Якщо координати визначити неможливо, слід занотувати найближчий населений пункт та отримати його орієнтацію за сторонами світу (за допомогою компаса або телефону);
- вилучення речових доказів злочинів (осколків ракет, снарядів, телефонів, комп'ютерів, носіїв інформації, предметів спорядження з назвою підрозділу або іменем власника, іменних банківських карток, знарядь катувань);
- вилучення документів, таких як особисті документи військовослужбовців противника, адміністративні документи та доповіді, робочі журнали, мапи, що відображають розташування підрозділів та цілі противника.

Під час наступальних операцій, хоча, ймовірно, можливостей буде менше, військовослужбовці можуть:

- здійснювати фіксацію вогневих (пускових) позицій, опорних пунктів і місць дислокації збройних формувань противника за допомогою телефонів або БПЛА з обов'язковою фіксацією координат;
- здійснювати фіксацію місць тримання під вартою, катівень і знарядь катувань, місць поховань, крематоріїв тощо;
- вилучати документи, крім зазначених вище, такі як бойові журнали, журнали отриманих та відданих наказів, журнали реєстрації подій, картки вогню, відомості отримання боєприпасів тощо.[17]

Передача всіх документів противника відповідному органу має найбільше значення. Під час наступальних операцій у військовослужбовців може виникнути спокуса взяти документи противника як військові трофеї. Цьому слід перешкоджати, оскільки документи противника можуть стати цінними доказами. Те ж саме стосується і нашивок підрозділів, які солдати противника можуть носити на своїй формі. Важливо забезпечити збереження таких доказів і поводження з ними відповідно до встановленого порядку збору доказів.

1.4 При зустрічі з потенційними свідками, жертвами та злочинцями

Коли солдати прибувають на нещодавно звільнені території, вони можуть зіткнутися з потенційними жертвами та свідками воєнних злочинів, а також потенційними їх виконавцями. У таких випадках військовослужбовці можуть бути першим ешелоном реагування для цивільних осіб, з якими вони стикаються. Жертви воєнних злочинів та свідки, які були очевидцями цих злочинів, є унікальним викликом навіть для висококваліфікованих фахівців сфери судової експертизи, які навчені зберігати та обробляти докази на місці злочину.[18] Будь-яке правосуддя щодо жертв воєнних злочинів вимагатиме, щоб докази, в тому числі свідчення свідків, відповідали стандартам судового процесу, а тому командири та солдати повинні проявляти максимальну тактовність при зустрічі з такими особами.

Проте є причини не применшувати роль військовослужбовців у таких ситуаціях. Цивільні особи, з якими вони стикаються, можуть терміново потребувати медичної або психологічної допомоги. Якщо солдати не взаємодіють з ними або не вислуховують їх, то ці солдати можуть ще більше травмувати постраждалих. Крім того, існує ризик того, що якщо дані про постраждалих осіб або потенційних свідків не будуть записані вчасно, ці люди можуть бути переміщені або переїхати в інше місце. Як наслідок, їхні свідчення на підтримку

17 Інформацію надано Міністерством оборони України

18 *See* Global Rights Compliance, *Basic Investigative Standards,* 18, 76, 91, 93, 244. Доступно за посиланням: https://globalrightscompliance.com/project/basic-investigative-standards-for-international-crimes-investigations/

кримінального розслідування проти злочинця буде складніше отримати; вони можуть взагалі бути втрачені. Таким чином, командири та інші військові керівники, що присутні на місці інциденту, повинні вжити всіх можливих заходів для забезпечення захисту та збереження інформації та доказів за відсутності відповідних органів. Більше того, від командирів можуть вимагати встановити особи можливих жертв і свідків, а також зібрати свідчення від них і від військовослужбовців своїх підрозділів.[19]

У наведеному нижче переліку викладено аспекти, про які солдати повинні пам'ятати, стикаючись з потенційними жертвами, свідками або виконавцями воєнних злочинів:

- **Контекст:** У випадках, коли є відповідні слідчі або правоохоронні органи, та їх прибуття очікується найближчим часом, військовослужбовці повинні утриматися від будь-якої суттєвої взаємодії з цими особами. Вони повинні обмежити свої дії забезпеченням того, щоб жертви отримали необхідну невідкладну медичну допомогу, і щоб вони не залишали цей район до прибуття слідчих підрозділів. У випадках, коли відповідні органи відсутні, до функцій солдатів і командирів можуть додаватися додаткові завдання, виконання яких спрямоване на те, щоб потенційні свідчення, які можуть бути використані для кримінального переслідування, не були втрачені. Як правило, військовослужбовці повинні завжди обмежуватися мінімальними діями, необхідними для того, щоб слідчі групи могли зв'язатися з потенційними жертвами та свідками воєнних злочинів. При цьому вони повинні завжди враховувати пов'язаний з цим ризик і вплив, який це може мати на їхню безпеку, безпеку їхніх товаришів і будь-кого іншого, з ким вони можуть спілкуватися.

- **Медична допомога:** Поранені жертви або свідки воєнних злочинів можуть потребувати невідкладної медичної допомоги від медиків підрозділу.[20] У деяких випадках травми, які зазнали жертви, просто виходитимуть за межі можливостей польових медиків. Особливо це стосується випадків, коли жертви отримали травми через сексуальне насильство.[21] Одним із можливих способів, у який медики могли б допомогти жертвам отримати необхідну спеціалізовану допомогу, є роздача постраждалим карток. Вони містять контактну інформацію медичних працівників, подібно до пам'яток, що надаються українським військовим, які контактують із жертвами сексуального насильства.[22]

---

19 Noam Lubell, Jelena Pejic and Claire Simmons, *Guidelines on Investigating Violations of International Humanitarian law: Law Policy and Good Practice* (Geneva Academy 2019), 18 Available at: https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Guidelines%20on%20Investigating%20Violations%20of%20IHL_%20FINAL.pdf

20 Див.: Міністерство юстиції, «Огляд місця злочину», 13.

21 Lauren Harris and Julie Freccero, "Sexual Violence: Medical and Psychosocial Support" (University of California, Human Rights Centre May 2011), Доступно за посиланням: https://humanrights.berkeley.edu/sites/default/files/publications/sexual-violence_-medical-and-psychsocial-support-sv-working-paper.pdf.

22 Див. нижче, Збройні Сили України, PROTECT та Alinea, «Пам'ятка військовослужбовця щодо взаємодії з цивільними особами, які постраждали від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом» (копія є у розпорядженні автора).

MEMO

Canada PROTECT alinea

On interaction with civilians affected by conflict-related sexual violence

Sexual violence during wartime is a serious violation of international humanitarian law, international criminal law, and international human rights law. It is often a particularly brutal and public crime, not committed in isolation, but rather as a part, for example, of mass killing or looting.

Conflict-related sexual violence is used by the aggressor as a weapon and tactic of warfare.

Scan the QR-code to go to the digital version

The most common acts of conflict-related sexual violence are:

- rape
- forced prostitution
- sexual slavery
- enforced sterilization and forced abortion
- forced nudity
- genital mutilation
- threats and attempts to commit acts listed above
- compulsion to watch acts listed above

Any individual may be affected by conflict-related sexual violence, regardless of gender and age. However, sexual violence is most often committed against women and girls.

While performing their duties, servicemen of the Armed Forces of Ukraine may come into contact with survivors of sexual violence.

IN CASE OF INTERACTION

Treat victims with dignity and respect

Consider that the affected persons have a traumatic experience of interaction with military personnel and/or representatives of armed groups. Respect the choice of survivors and/or witnesses regarding their (un)willingness to communicate with and receive assistance from military personnel. For example, victims may be afraid of people in military uniforms or men, etc. Do not share personal information about the affected person.

Do not traumatize the person again

The psychological effects of the trauma may manifest themselves in different ways - tears, anger, silence. Avoid situations and attitudes that can cause reliving of traumatic events and trigger overwhelming emotions and reactions, even if the affected person acts and appears calm.

Don't be biased or negative

Be aware and make sure that your tone, words, body language, jokes, or other actions do not accuse, embarrass, insult, judge, humiliate, ridicule, or intend to convince the affected person that nothing happened.

Inform survivors and/or witnesses about the possibility of contacting the relevant services

Survivors may need various types of assistance: medical, psychological, legal, etc. However, they should seek help only based on their own free will. If the injured person turns to you, provide emergency medical aid (if necessary) and inform the contacts:

Medical assistance:
103

National Police:
102

Contact center for providing free legal assistance:
0 800 213 103

National hotline for prevention of domestic violence, human trafficking, and gender discrimination:
116 123 or **0 800 500 335**

Government hotline for combating human trafficking, preventing and combating domestic violence, gender-based violence, and violence against children:
1547

Office of the Prosecutor General:
https://warcrimes.gov.ua/

Do not collect evidence

Do not take physical objects or other potential evidence from victims or their locations, even if requested. Military personnel cannot ensure and guarantee the integrity of such evidence.

- **Психологічна допомога:** Жертви або свідки воєнних злочинів можуть потребувати допомоги психологів. Така допомога виходить за межі компетенції як солдатів, так і польових медиків. У таких випадках важливо, щоб солдати повторно не травмували жертви, ставлячи неправильні запитання або поводячись у такий спосіб, що може призвести до цього.[23] В ідеалі в кожному підрозділі має бути принаймні один військовослужбовець, який пройшов базову підготовку щодо того, що можна, а (особливо) що не можна робити в таких ситуаціях. Вони зможуть контролювати взаємодію з постраждалими особами, щоб захистити їх від небажаної поведінки до прибуття кваліфікованого слідчого та медичного персоналу.

- **Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК):** Зустрічі з жертвами сексуального та гендерно зумовленого насильства носять особливо делікатний характер. Постраждалі від такого насильства можуть бути травмовані, якщо відчують,

23 Див. «Як не нашкодити: Ресурси, які допоможуть журналістам уникнути повторної травматизації жертв сексуального насильства» Фонд ООН у галузі народонаселення (20 грудня 2019 р.), Доступно за посиланням: https://www.unfpa.org/news/how-do-no-harm-resources-help-journalists-avoid-re-traumatizing-survivors-sexual-violence.

що до них ставляться з байдужістю. Докладні вказівки в цій галузі можна знайти в Міжнародному протоколі з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфліктів.[24] У випадках СНПК небажання брати свідчення у постраждалих може бути витлумачене як незацікавленість у їхніх травмах. Найкраще це можна вирішити, пояснивши свідкам або жертвам сексуального насильства, що їх повинні опитувати професійні слідчі.

- **Документування інформації про потенційних жертв, свідків і злочинців:** Що стосується потенційних свідків, потерпілих або жертв, то після розгляду всіх питань безпеки та захисту слід зафіксувати ідентифікаційні дані цих осіб, а також інформацію, яка допоможе їх знайти (номер мобільного телефону, адреса тощо). Під час такої взаємодії військовослужбовці повинні ретельно збирати докази не тільки про саму подію, а й про можливих виконавців. Слід ставити відкриті запитання про те, що сталося, без спроб уточнити або підтвердити свідчення цих осіб. Це завдання слід залишити підготовленим слідчим. Військовослужбовці повинні фіксувати таку інформацію, як: військова частина, що брала участь у нападі в цілому; будь-які імена, що використовувалися злочинцями між собою; інформація, що стосується командування та управління (зв'язок, присутність командирів на полі бою); тип зброї, що використовувалася; опис типів військової техніки, що використовувалася.

- **Фіксація військовослужбовцями власних свідчень:** Коли бойові дії сповільнюються, або коли цивільна активність відновлюється в певному районі, військовослужбовці повинні виконати вимоги щодо повідомлення своїх спостережень за тим, що відбувається, та про будь-які зібрані ними докази. Однією з рекомендацій є розробка та використання короткої форми зведення з дев'яти-десяти рядків, подібної до форми щодо евакуації поранених або управління вогнем, щоб солдати могли швидко передавати інформацію до вищого штабу для збору та повідомлення про воєнні злочини. Зведення має містити: восьми- або десятизначні координати місця знаходження доказів воєнних злочинів; характер злочинів (загибель мирного населення, віроломство тощо); кількість загиблих або поранених мирних жителів; дата виявлення; чи залишаються цивільні особи в цьому районі; основні виявлені докази (поспіхом зроблені могили, стріляні гільзи, цивільні свідки тощо); оцінка того, чи залишається це місце районом активних бойових дій; чи позначена територія і чим; підрозділ, що доповідає, та будь-які інші короткі відповіді, які могли б допомогти вищому керівництву та іншим знайти це місце та оцінити його значимість. Військовослужбовці, які стали безпосередніми свідками потенційних воєнних злочинів, мають зробити відеозапис: своїх спостережень; своїх ідентифікаційних даних та ідентифікаційних даних свого підрозділу; місця та дати події; опису побаченого; місця, де було зроблено запис; дати запису; та будь-якої додаткової інформації, яку вони вважають важливою.

---

24 Sara Ferro Ribeiro and Danaé van der Straten Ponthoz, *International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict* (March 2017), especially the parts on interviewing (161-186) and on gathering physical evidence (193-199), Доступно за посиланням: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/598335/International_Protocol_2017_2nd_Edition.pdf

- **Опитування потенційних свідків, постраждалих і злочинців:** Для опитування потенційно травмованих свідків, які стали очевидцями воєнних злочинів або постраждали від них, найкраще підходять групи експертів-криміналістів, навчених методам опитування свідків. Однак, якщо немає можливості чекати на такого роду експертизу, слід провести тактичне польове опитування свідків (за можливості, з відеофіксацією). Військовослужбовці повинні обмежитися пошуком тактичної інформації, яка допоможе їм у виконанні їхнього безпосереднього бойового завдання. Вони не повинні детально розпитувати свідків про звірства. Солдати повинні ставити тільки відкриті запитання та дозволяти особам, яких вони опитують, надавати інформацію добровільно. Опитування з метою збору доказів воєнних злочинів, як правило, мають проводитися досвідченими слідчими групами, які працюють у відповідних правоохоронних органах. Це робиться для того, щоб свідчення свідків відповідали необхідним стандартам і могли бути прийняті як докази на будь-яких судових процесах у справах про воєнні злочини.[25] Військовослужбовці повинні отримати ідентифікаційні дані щодо свідків, у тому числі номери мобільних телефонів, щоб професійні слідчі могли знайти їх і належним чином опитати. Якщо військовим потрібно опитати свідків для отримання тактичної інформації, для запобігання впливу вони повинні розмовляти зі свідками окремо.[26] Військовослужбовці повинні розмовляти з дітьми тільки в присутності їхніх батьків, якщо вони дають згоду на опитування своїх дітей.[27] Військовослужбовці можуть видати свідкам картки, в яких вказані контактні дані слідчих груп Генеральної прокуратури. Вони також можуть окреслити, яку основну інформацію слідчі групи хотіли б отримати у свідків.

- Іноді трапляються ситуації, коли абсолютно необхідно негайно зберегти свідчення свідків, а кваліфіковані слідчі групи відсутні. У цих випадках юридичні радники з їхнім досвідом у сфері кримінального судочинства, ймовірно, найкраще змогли б провести належне опитування свідків, а потім надати свідчення слідчим. Наприклад, в Україні юридичні радники можуть зберігати оригінали підписаних примірників письмових свідчень, а потім завантажувати електронні копії на онлайн-портал доказів, який веде Генеральна прокуратура. Так само юридичні радники можуть проводити будь-які усні опитування свідків чи постраждалих і здійснювати відеофіксацію цих засідань. Як зазначалося раніше, військовослужбовці повинні обмежитися фіксацією загальних обставин будь-якої події. Вони повинні ставити відкриті запитання та зосереджуватися на інформації тактичного рівня, включаючи час, дату та місце події, про яку повідомляється. Існує небезпека, що отримання інформації неналежним чином може зашкодити її достовірності та зрештою ускладнити або навіть унеможливити судове переслідування. Це є особливо актуальним, якщо опитувана особа є можливим злочинцем, з огляду на занепокоєння щодо її прав на належну правову процедуру в

25 Див. Тимощук, «У пошуках мертвих».

26 «Свідчення очевидців», Міністерство юстиції, 15.

27 *See* Global Rights Compliance, *Basic Investigative Standards*, 85.

будь-якому кримінальному провадженні. Як правило, проведення детальних опитувань слід залишити професійним слідчим. Якщо свідок або постраждала особа наполягає на наданні своєї версії подій або заяви, це має бути зафіксовано. Однак слід уникати детального опитування особи, як і будь-яких спроб уточнити або підтвердити її свідчення.

1.5 Повідомлення про воєнні злочини

Військові статути часто містять вказівки щодо дій або інцидентів, про які слід повідомляти, а деякі з них містять перелік і визначення конкретних прикладів «інцидентів, про які слід повідомляти», що є корисним способом практичної реалізації зобов'язань командирів щодо повідомлення про дії або інциденти.[28] Повідомлення про воєнні злочини є важливим з моральної та правової точки зору актом. Солдати повинні взяти на себе цю роль як частину своїх службових обов'язків. Повідомлення військовослужбовцями про воєнні злочини має важливе значення для запобігання воєнним злочинам та забезпечення притягнення винних до відповідальності. Військовослужбовці можуть повідомляти про воєнні злочини, свідками яких вони стали або про які почули, командиру свого підрозділу. Якщо солдату незручно повідомляти про злочин або він відчуває, що його повідомлення не сприймуть серйозно, існують системи конфіденційного інформування. До них можуть належати конфіденційна «гаряча» лінія, військова поліція або генеральний інспектор. Для ефективного повідомлення про воєнні злочини, важливо, аби солдат надав якомога більше деталей. Це означає надання якомога більше інформації про злочин, у тому числі місце, дату та час; ім'я імовірного злочинця або свідка; та будь-які подробиці про постраждалу особу.

Як зазначалося раніше, Генеральна прокуратура України спільно з українськими та міжнародними партнерами створила онлайн-ресурс для належного документування воєнних злочинів, скоєних російськими військовими в Україні. Кожен громадянин, який став свідком воєнних злочинів, може повідомити про ці події онлайн (https://warcrimes.gov.ua/en#anketa). Крім того, нижче ви можете ознайомитися з шаблоном повідомлення про воєнний злочин, який використовується збройними силами США. Метою цього шаблону є стандартизація повідомлень про потенційні порушення МГП:

28 Lubell, Pejic, Simmons, *Guidelines*

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН, ЩО ПІДЛЯГАЄ РЕЄСТРАЦІЇ

НОМЕР ПОВІДОМЛЕННЯ: W001

ЗАГАЛЬНІ ВКАЗІВКИ: Використовуйте для передачі командиру оперативної інформації щодо можливого, підозрюваного або заявленого порушення права війни, виявленого у підрозділі.

РЯДОК 1 **ДАТА ТА ЧАС**	_____	(DTG)
РЯДОК 2 **ПІДРОЗДІЛ**	_____	(Підрозділ, що складає повідомлення)
РЯДОК 3 **ЧАС ПОДІЇ**	_____	(час, коли сталася подія)
РЯДОК 4 **ЧАС ВИЯВЛЕННЯ**	_____	(час виявлення події)
РЯДОК 5 **МІСЦЕ ПОДІЇ**	_____	(Де сталася подія/UTM або шестизначні координати з позначенням зони координатної сітки MGRS (військової системи прямокутних координат)
РЯДОК 6 **ОСОБА (ОСОБИ), ЯКІ ВИЯВИЛИ ПОДІЮ**	_____	Ім'я(імена)/Підрозділ(и) особи (осіб), яка (які) виявили подію
РЯДОК 7 **СТИСЛИЙ ВИКЛАД**	_____	(текстовий опис, із зазначенням: хто, що, коли, де і як)
РЯДОК 8 **ПІДРОЗДІЛИ В РАЙОНІ**	_____	(Ідентифікаційні дані місця та контактної особи для отримання всіх доказів)
РЯДОК 9 **МІСЦЕ РОЗТАШУВАННЯ ДОКАЗІВ**	_____	(Ідентифікаційні дані місця та контактної особи для отримання всіх доказів)
РЯДОК 10 **АВТЕНТИФІКАЦІЯ**	_____	(Автентифікація повідомлення)

FM 101-5-2 ФОРМАТИ ДОПОВІДЕЙ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ СВ США
https://www.bits.de/NRANEU/others/amd-us-archive/fm101-5-2%28uk%29.pdf

2. Структура навчання

Фото: Ліга Офіцерів

Навчання з МГП має включати певні знання про те, як суб'єкти безпеки виявляють відповідні речові докази та як документують їх у такий спосіб, щоб зберегти їхню доказову цінність.[29] Всесвітньо визнаний вчений у сфері МГП Кеннет Воткін (Kenneth Watkin) підкреслив, що збір доказів на полі бою збройними силами потрібно дедалі більше підтримувати. І тому його потрібно включити у військову практику та оцінювати з ширшої оперативної точки зору щодо відповідності загальним правовим вимогам. У цьому плані військові залишаються недостатньо використовуваним, але потенційно ефективним ресурсом для своєчасного збору доказів на місці ймовірного скоєння злочинів у бойових умовах.[30]

29 Г. Ясутіс (G. Jasutis) та Р. Мікова (R. Mikova), Параметри ефективної військової підготовки з міжнародного гуманітарного права (DCAF 2023), Доступно за посиланням: https://www.dcaf.ch/parameters-effective-military-training-international-humanitarian-law

30 Watkin, Kenneth. "The Search for Justice: Military Collection of Evidence on the Battlefield", *Global Justice Journal* (22 July 2020), Доступно за посиланням: https://globaljustice.queenslaw.ca/news/the-search-for-justice-military-collection-of-evidence-on-the-battlefield

Важливо, щоб будь-які заходи з охорони та збору доказів здійснювались у контексті національного законодавства, що стосується збору доказів та їх потенційного використання в суді. Наприклад, Кримінально-процесуальний кодекс України визначає докази та види доказів, що використовуються в українських кримінальних процесах, відмінності між речовими та документальними доказами, а також спосіб оцінки релевантності доказів.[31] Кодекс також охоплює питання збору доказів та допустимості доказів у суді.[32] Особливо актуальним для збору доказів військовослужбовцями є положення кодексу, яке дозволяє у виняткових випадках під час досудового розслідування проводити виїзні огляди на місці злочину. Такі огляди, ймовірно, забезпечать найбільш доказову оцінку речових доказів і самого місця злочину, якщо поточний стан місця можна буде точно порівняти з документальними записами, зробленими на цьому місці ближче до часу скоєння злочину.[33]

Що стосується України, то після того, як стандарти поведінки військовослужбовців на потенційних місцях скоєння воєнних злочинів будуть узгоджені між Міністерством оборони та Генеральним штабом, Генеральною прокуратурою та будь-якими іншими відповідними установами, вкрай важливо забезпечити належне навчання особового складу збройних сил цим процедурам. Оскільки ця сфера є досить новою, більшість навчальних програм з МГП не охоплюють цей компонент у достатній мірі. Більше того, під час збройного конфлікту попит військових командирів на навчання у сфері виявлення, збору та збереження доказів, а також повідомлення про воєнні злочини, ймовірно, зростатиме в геометричній прогресії. Забезпечення ефективної підготовки є нелегкою справою для систем військової освіти та навчання. Згаданий тут попит разом із відсутністю міжнародно визнаного типового порядку дій і передового досвіду у контексті захисту та збору доказів воєнних злочинів звичайними військовослужбовцями є серйозними перешкодами. Ймовірна потреба в юридичних радниках для надання допомоги у підготовці на рівні підрозділів може призвести до дефіциту кадрів. Юридичних радників, швидше за все, не вистачатиме, та їм самим доведеться проходити навчання, щоб забезпечити надання уніфікованої допомоги командирам та іншим керівникам.

Ефективність тут має вирішальне значення. Навчання вимагає часу та використання цінних ресурсів. Тому важливо подумати, наскільки глибоко доцільно навчати особовий склад на різних рівнях виявленню, збору та збереженню доказів, а також повідомленню про воєнні злочини. У наведеному нижче переліку розглядаються різні аспекти щодо розробки структури навчання з цього питання:

- **Інтеграція в навчальні програми з міжнародного гуманітарного права:** Відповідно до своїх зобов'язань за МГП, національні органи влади вже мають загальну основу для

31 Кримінально-процесуальний кодекс України (13 квітня 2012 року), № 4651-VI (зі змінами та доповненням), статті 84, 85(1), 98 і 99, Доступно за посиланням: https://cjad.nottingham.ac.uk/documents/implementations/pdf/Ukraine-Criminal_Procedure_Code_amend_2020.pdf.

32 Там же, статті 86 (1) і 93.

33 Там же, стаття 361

Фото: Ліга Офіцерів

навчання та поширення знань з МГП серед особового складу збройних сил.[34] Було б доцільно інтегрувати підготовку щодо виявлення, збору та збереження доказів, а також повідомлення про воєнні злочини в існуючу навчальну програму з МГП. Ця сфера є тісно пов'язаною з темами права збройних конфліктів. Хоча потреба в такій підготовці збільшується під час збройного конфлікту, вона повинна залишатися частиною стандартної навчальної програми з МГП і в мирний час.

- **Конкретні теми:** акцент на навчанні військовослужбовців з питань МГП потребує подальшого розвитку, особливо щодо заборонених засобів і методів ведення війни. На полі бою в Україні були звинувачення у воєнних злочинах, серед яких використання протипіхотних мін, касетних боєприпасів, хімічної зброї, випадки відмови противнику у пощаді, пограбування, голод та віроломство, часто пов'язані зі зловживанням захищеною міжнародно прийнятою символікою. Цілком логічно очікувати, що військовослужбовці можуть стикатися з такими ситуаціями. Тому подальша підготовка має важливе значення для того, щоб солдати розуміли значення МГП та наслідки порушення протоколів, а також могли діяти як перший ешелон реагування у таких випадках.

- **Диференціація навчальних програм відповідно до військової ієрархії:** Тип і тривалість навчання повинні бути різними залежно від звання та обов'язків військовослужбовців. Наприклад, підготовка для рядового складу може значною мірою зосереджуватися на виявленні доказів можливих воєнних злочинів; забезпеченні того, щоб військовослужбовці не порушували цілісність місця скоєння воєнного злочину, самі тримаючись подалі від доказів і не підпускаючи до них інших; а також на необхідності зв'язуватися зі своїми безпосередніми командирами, щоб повідомити про те, що вони дізналися. Командири, які перебувають на місці події, повинні пройти спеціальну підготовку щодо того, які дії слід вживати на місці інциденту з метою захисту та збереження доказів для будь-якого потенційного розслідування.35 В усіх випадках

34 «Зобов'язання поширювати міжнародне гуманітарне право», МКЧХ (лютий 2003 р.). Доступно за посиланням: https://www. icrc.org/en/download/file/1042/obligation-dissemination-ihl.pdf

35 Lubell, Pejic, Simmons, *Guidelines*, 18 https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Guidelines%20on%20Investigating%20Violations%20of%20IHL_%20FINAL.pdf.

командири повинні бути проінструктовані про те, як не поставити під загрозу можливе розслідування. Це означає надання основної інформації про те, як дотримуватися порядку зберігання та переміщення доказів і як поводитися з імовірними жертвами та свідками.36 Подальша підготовка молодших командирів і сержантського складу може ґрунтуватися на цій інформації. Корисно було б їх навчити, як користуватися базовим комплектом для збереження місця воєнного злочину відповідно до типового порядку дій, узгодженого з відповідними правоохоронними органами.[37] Наприклад, комплект може містити: сигнальну стрічку для огородження місця злочину, якою можна позначати місце воєнного злочину;[38] одноразові рукавички для зниження ризику забруднення доказів;[39] щипці для збору доказів;[40] пронумеровані маркери або конуси для розміщення поруч з доказами для їх ідентифікації у звітах і на фотографіях;[41] пластикові або паперові пакети для зберігання предметів, які можуть бути зіпсовані внаслідок погодних або бойових умов;[42] та мобільний телефон для фотографування місця воєнного злочину.[43]

- **Інструктори:** Хоча слідчим групам, ймовірно, не вистачатиме ресурсів для проведення навчання безпосередньо для військовослужбовців, вони, тим не менш, можуть проводити підготовку інструкторів. Така підготовка може бути корисною як для юридичних радників, прикомандированих до підрозділів[44], так і для командирів. Завдяки своїй освіті та професійній ролі у збройних силах, юридичні радники добре підходять для того, щоб бути інструкторами для військовослужбовців з питань збереження доказів на місці воєнних злочинів. Тоді вони будуть добре підготовленими для надання консультацій з правових питань, які можуть виникнути у зв'язку з виконанням типового порядку дій особовим складом їхнього підрозділу у польових умовах.

---

36 Там же. 18 https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Guidelines%20on%20Investigating%20Violations%20of%20IHL_%20FINAL.pdf.

37 UN CTED, «Military Evidence Guidelines," 28.

38 «Огляд місця злочину: Настанова для правоохоронних органів», США. Міністерство юстиції (січень 2000 року), Доступно за посиланням: https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/178280.pdf.

39 Global Rights Compliance, *Basic Investigative Standards for International Crimes* (August 2019), 24, 50, Доступно за посиланням: https://globalrightscompliance.com/wp-content/uploads/2022/03/Basic-Investigative-Standards-for-International-Crimes-Hardcopy.pdf.

40 «Огляд місця злочину», США Міністерство юстиції, 34.

41 Organization of Scientific Area Committees for Forensic Science, "Standard Guide for Crime Scene Photography" (June 2020), § 9.3, Доступно за посиланням: https://www.nist.gov/system/files/documents/2020/06/26/Crime%20Scene%20Photography%20Doc_OSAC%20Proposed_June2020.pdf.

42 Див. «Огляд місця злочину», США Міністерство юстиції, 21.

43 Там же, 24.

44 Міністерство оборони України, наказ № 164, частина 1, § 6; Частина V, §§ 1.4, 1.5.

- Зміст і методологічний підхід: Навчальна програма повинна бути досить простою, а завдання - виконуваними за короткий проміжок часу. В Україні, наприклад, розробка такої навчальної програми могла б здійснюватися у співпраці з відділом з розслідування воєнних злочинів Генеральної прокуратури. Забезпечення базового розуміння всіма військовослужбовцями справді стратегічного характеру воєнних злочинів і ролі кожного солдата у виявленні таких злочинів, повідомленні про них, а іноді й у зборі доказів, є життєво важливим.

Пропонується, щоб на рівні батальйону та вище був підготовлений певний офіцер штабу (за відсутності юридичного радника), який координував би діяльність, пов'язану з цією сферою. Цей офіцер штабу має бути основною контактною особою між військовослужбовцями та прокуратурою. Можна скористатися повноваженнями військової поліції, яка часто прикріплена до польових підрозділів та органічно вписується у вертикаль командування, шляхом забезпечення додаткової підготовки її особового складу для виконання цього завдання та розуміючи роль і обмежені можливості звичайних солдатів, які беруть на себе зобов'язання охороняти та збирати докази.

Фото: Ліга Офіцерів

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Фото: Збройні сили України

- Військовослужбовці не повинні відігравати основну роль у зборі доказів потенційних воєнних злочинів, скоєних противником. Це є відповідальністю професійних слідчих і правоохоронних органів.
- Однак військовослужбовці можуть відігравати важливу роль у повідомленні про потенційні воєнні злочини та у збереженні доказів. При цьому вони повинні усвідомлювати ризики, з якими вони можуть стикнутися, наприклад, наражати на небезпеку себе, своїх товаришів по службі та тих, від кого вони збирають інформацію.
- Коли військовослужбовці натрапляють на місця воєнних злочинів, вони повинні проявляти надзвичайну стриманість. Вони жодним чином не повинні втручатися в доказову цілісність місць злочинів. Вони повинні зайняти свідому позицію спостерігача та не втручатися, не порушувати та не знищувати жодних доказів. Натомість вони

Фото: Збройні сили України

повинні намагатися фіксувати та документувати їх одразу після їх знаходження. Ситуація на війні може бути швидкоплинною. Тому здатність солдатів захищати та зберігати місця воєнних злочинів залежить від темпу конфлікту на конкретному полі бою.

- Військовослужбовці повинні намагатися збирати речові докази лише за виняткових обставин, оскільки для ефективного виконання цих завдань їм бракує необхідного досвіду та приміщень для зберігання доказів. Рішення про те, в якій мірі солдати повинні займатися збереженням і збором доказів, має прийматись військовими офіцерами середньої ланки. Якщо, наприклад, докази будуть втрачені в будь-якому випадку, то втручання стає прийнятним.

- Коли йдеться про потенційних свідків, постраждалих осіб або жертв, першочерговим завданням має бути їхня безпека. Необхідно зібрати інформацію, яка допоможе встановити місце перебування особи (наприклад, номер мобільного телефону, адреса, час, дата й місце). Але військовослужбовцям слід утримуватися від фіксації детальної інформації про будь-який воєнний злочин, щоб не порушити її достовірність і забезпечити успіх судового переслідування. Як правило, проведення детальних опитувань слід залишити професійним слідчим. Якщо свідок або постраждала особа наполягає на наданні своєї версії подій або заяви, це має бути зафіксовано. Однак слід уникати прямого опитування особи.

- Через свою делікатну природу збір доказів СНПК вимагає тактовного ставлення до постраждалої особи. Постраждала особа може бути ще більше травмована, якщо відчує байдужість до пережитого нею.

- Військовослужбовці повинні намагатися збирати докази не тільки щодо самого інциденту, але і щодо можливих винуватців. Для цього їм потрібно зафіксувати такі деталі, як: підрозділ, відповідальний за напад; відповідні комунікації командування та управління; присутність командирів на місці події; тип вогнепальної зброї, що використовувалась; і військова техніка, що використовувалась.

- У рамках служби в збройних силах солдати мають украй важливий обов'язок з моральної та правової точок зору повідомляти про воєнні злочини. Це є ефективним способом запобігання воєнних злочинів та протидії їм, а також забезпечення належного притягнення винних до відповідальності. Військовослужбовці мають відчувати себе

впевнено, звертаючись до командира свого підрозділу або використовувати системи конфіденційного інформування, такі як військова поліція, конфіденційна «гаряча» лінія або генеральний інспектор. Для того, щоб їхнє повідомлення було максимально ефективним, солдати повинні надати всі деталі, які вони можуть пригадати. Це повинно включати місце, дату та час, імена потенційних злочинців та свідків, а також інформацію про жертву.

- Всі зібрані дані слід якомога швидше передати по вертикалі командування, щоб можна було зв'язатися з відповідними органами та розпочати розслідування.
- Навчання щодо збору доказів воєнних злочинів є важливим для військових. Це сприяє тому, що військові застосовуватимуть передовий досвід етичної поведінки в зонах конфліктів. Документування ймовірних воєнних злочинів дозволяє використовувати докази в міжнародних кримінальних трибуналах та національних системах правосуддя. Навчання тому, як правильно документувати та збирати докази, може допомогти забезпечити точність і надійність доказів, що сприятиме ефективнішому притягненню воєнних злочинців до відповідальності. Навіть якщо ця інформація не використовується безпосередньо в кримінальних процесах, вона все одно допомагає точно сформувати історичний контекст, в якому відбувалися конкретні порушення.

Фото: Збройні сили України

ДОДАТОК

Римський статут Міжнародного кримінального суду

Стаття 8
Воєнні злочини

- 1. Суд має юрисдикцію стосовно воєнних злочинів, зокрема у випадках, коли їх вчинено в рамках плану чи політики або в рамках широкомасштабного вчинення таких злочинів.
- 2. Для цілей цього Статуту «воєнні злочини» означає: a) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції: i) умисне вбивство; ii) катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти; (iii) умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; iv) широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо; v) примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави; vi) умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд; vii) незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі; viii) взяття заручників. b) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь: i) умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях; ii) умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями; iii) умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів; iv) умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою; v) напад на

Фото: Збройні сили України

незахищені й такі, що не є військовими цілями, міста, села, помешкання або будівлі, чи їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів; vi) вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався; vii) неналежне використання прапора парламентера, прапора чи військових знаків розрізнення та форми ворога або Організації Об'єднаних Націй, а також розпізнавальних емблем, встановлених Женевськими конвенціями, наслідком чого є смерть або заподіяння особі серйозних ушкоджень; viii) переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території; ix) умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями; 7 Римський статут Міжнародного кримінального суду x) заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб; xi) віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії; xii) заява про те, що пощади не буде; xiii) знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються воєнною необхідністю; xiv) оголошення скасованими, призупиненими або недопустимими в суді прав і позовів громадян ворожої сторони; xv) примушення громадян ворожої сторони до участі у воєнних діях проти їхньої власної країни, навіть якщо вони перебували на службі воюючої сторони до початку війни; xvi) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом; xvii) застосування отрути або отруєної зброї; xviii) застосування задушливих, отруйних або інших газів та всіх аналогічних рідин, матеріалів чи засобів; xix) застосування куль, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, таких, як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи; xx) застосування зброї, боєприпасів і матеріалів, а також методів ведення війни такого характеру, які спричиняють надмірні ушкодження чи непотрібні страждання або які за своєю суттю є невибірковими в порушення норм міжнародного права збройних конфліктів, за умови, що така зброя, такі боєприпаси і матеріали та методи ведення війни є предметом всеохоплюючої заборони і включені до

Фото: Ліга Офіцерів

додатка до цього Статуту шляхом внесення поправки згідно з відповідними положеннями, викладеними у статтях 121 і 123; xxi) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження; xxii) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій; xxiii) використання присутності цивільної особи або іншої особи, яка перебуває під захистом, для захисту певних пунктів, районів або збройних сил від військових операцій; 8 Римський статут Міжнародного кримінального суду (xxiv) умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також на персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями; xxv) умисне використання голодування цивільного населення як методу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, у тому числі умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено відповідно до Женевських конвенцій; xxvi) набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях; xxvii) застосування зброї, в якій використовуються мікробні збудники хвороби або інші біологічні отруйні речовини чи токсини, незалежно від їх походження або способу виробництва. xxviii) застосування зброї, основна дія якої полягає в ураженні осколками, які неможливо виявити в тілі людини за допомогою рентгенівських променів; xxix) застосування лазерної зброї, спеціально призначеної для використання у бойових діях виключно або в тому числі для того, щоб спричинити постійну сліпоту органам зору людини, яка не використовує оптичні пристрої, тобто незахищеним органам зору або органам зору, які мають пристрої для корекції зору. c) У разі збройного конфлікту неміжнародного характеру, грубі порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме: будь-яке з таких діянь, вчинених стосовно осіб, які не беруть активної участі у бойових діях, у тому числі військовослужбовців, що склали зброю, та осіб, виведених зі строю в результаті хвороби, поранень, тримання під вартою чи з будь-якої іншої причини: i) посягання на життя й фізичну недоторканність, зокрема вбивство в будь-якій формі, каліцтво, жорстоке поводження та катування; ii) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження; (iii) захоплення заручників; iv) винесення вироків і приведення їх до виконання без попереднього рішення, ухваленого створеним у встановленому порядку судом, який забезпечує дотримання всіх судових гарантій, які

Фото: Збройні сили України

загально визнані обов'язковими. d) Пункт 2(c) застосовується до збройних конфліктів неміжнародного характеру, а отже, не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких, як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру. e) Інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру в установлених рамках міжнародного права, а саме: будь-яке з таких діянь: i) умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях; 9 Римський статут Міжнародного кримінального суду (ii) умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями; iii) умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів; iv) умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями; v) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом; vi) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7, примусова стерилізація та будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій; vii) набір або вербування дітей віком до п'ятнадцятих років до складу збройних сил чи груп або використання їх для активної участі в бойових діях; viii) віддання розпоряджень про переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних з конфліктом, якщо тільки цього не вимагають міркування безпеки відповідного цивільного населення або настійна необхідність військового характеру; ix) віроломне вбивство або поранення комбатанта ворога; x) заява про те, що пощади не буде; xi) заподіяння особам, які перебувають під владою іншої сторони конфлікту, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, що не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або

Фото: Ліга Офіцерів

серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб; xii) знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються обставинами конфлікту; xiii) застосування отрути або отруєної зброї; xiv) застосування задушливих, отруйних або інших газів та всіх аналогічних рідин, матеріалів чи засобів; xv) застосування куль, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, таких, як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи; xvi) застосування зброї, в якій використовуються мікробні збудники хвороби або інші біологічні отруйні речовини або токсини, незалежно від їх походження або способу виробництва. 10 Римський статут Міжнародного кримінального суду (xvii) Застосування зброї, основна дія якої полягає в ураженні осколками, які неможливо виявити в тілі людини за допомогою рентгенівських променів. xviii) застосування лазерної зброї, спеціально призначеної для використання у бойових діях виключно або в тому числі для того, щоб спричинити постійну сліпоту органам зору людини, яка не використовує оптичні пристрої, тобто незахищеним органам зору або органам зору, які мають пристрої для корекції зору. f) Пункт 2(e) застосовується до збройних конфліктів неміжнародного характеру, а отже, не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких, як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру. Він застосовується до збройних конфліктів, що мають місце на території держави, коли відбувається тривалий збройний конфлікт між урядовими органами влади та організованими збройними групами або між такими групами. 3. Ніщо в пункті 2(c) та (e) не впливає на відповідальність уряду за підтримання або відновлення закону та порядку в державі або за захист єдності й територіальної цілісності держави всіма законними засобами.

https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf

DCAF Geneva Centre for Security Sector Governance

DCAF - Женевський центр з управління сектором безпеки

Maison de la Paix

Chemin Eugène-Rigot 2E

CH-1202 Geneva, Switzerland

+41 22 730 94 00

info@dcaf.ch

www.dcaf.ch

@DCAF_Geneva